

GELEJI DEZSŐ

EGY NAGYSZALONTAI KORTÁRS KÉT LEVELE ARANY JÁNOSRÓL

Az egyik legszebb magyar könyvet Arany Jánosról Riedl Frigyes irodalomtörténész írta. Arany Jánosról szóló könyve 1887-ben jelent meg, de Riedl a könyve megjelenése után is folytatta az Aranyra vonatkozó adatgyűjtést. Ennek a munkának értékes bizonyítéka az alább közölt két levél is, amelyet Rozvány György volt nagyszalontai főbíró, ügyvéd írt 1893-ban. A két levél Arany János egyéniségéről szól és arról számol be, hogy milyen ember is volt Arany János. Rozvány megfigyeléseit hitelesnek kell elfogadnunk, már azért is, mert ő a nagy költőt gyermekkora óta ismerte. Rozvány 1819-ben született és 1902-ben halt meg. Tollforgató ember volt, részt vett Arany János temetésén mint Nagyszalonta küldötte. („Pesti Napló” 1882. október 25.) A macedón származású Rozvány György egykor politikai szerepet is játszott. A vak Lovassy Lászlót ő hozta haza a kufsteini börtönből; 1848/49-ben harcolt, amikor is kitüntette magát, — amelyről Bem levele is tanúskodik. Rozvány Arany Jánosról sok cikket írt és ezek a cikkek elszórva megtalálhatók az egykori fővárosi és nagyszalontai lapokban. De ő írta meg „Nagy-Szalonta mezőváros történelmét” is, amely a „Toldi” monda keletkezéséről, az Arany családról stb. őrzött meg igen kitűnő adatokat. Az egyik levélben említett „indebinde” (indebinde soluti) perre való hivatkozás, a neoaquistica commissio által elvett paraszti földek ügyére vonatkozik, amely alkalommal a feudálisok elvették, politikai okokra való hivatkozással a hajduk földjét, sőt az Arany-családot a nemességétől is megfosztották (1741—1742).

Rozvány György két levele, számos egyéb irodalomtörténeti emlék között G. Jaulusz Ilona néhai fővárosi tanárnő hagyatékából került elő, aki Riedl Frigyes tanítványa volt. Sajnos azonban az általa összegyűjtött anyag egy része a háborús események következtében elpusztult.

A két levél időrendi sorrendben :

N.Szalonta 1893 máj. 26.

„Mélyen tisztelt uram!

Arany szobra leleplezése ünnepélyére a szalontai küldöttséggel én is B-pestre felmenvén, Arany Lászlónál is látogatást tettünk. Ennek asztalán lévén uraságod műve „Arany János”, ennek egy lapjára figyelmeztetett, mely általam írott Szalonta-történelemből az „indebindé” (indebite soluti) pert is felemlíti.

Megvettem tisztelt uraságodnak e művét, s nagy figyelemmel elolvastam: Tisztelettel vettem kezembe, de nagyobb tisztelettel tettem le, midőn elolvastam.

E mű méltó Arany Jánoshoz, és becses eredménye t. uraságod tudományossága, mély bíráló tehetsége és nagy gonddal teljesített lelkes munkásságának.

Jól esett olvasnom ebben a források és ezek között az én műveimnek a felemlítését.

E legutóbbi bátorít művének egy kis paszusára észrevételt tennem. —

*

A 93-ik lapon Arany e versszaka után :

„E tüzet ama víz éleszi, nem oltja,
E vizet ama tűz nem issza, de ontja.”

t. uraságod e megjegyzést teszi „Kétségtelen, hogy ez csak gondolt és nem látott kép”.

Nagyon is látott és Arany által erősen megfigyelt jelenség.

Magyarázatul :

A kovács, vagy a hámoros, ha tüzes szenének erejét fokozni akarja, vizet frecskendez reá : tehát tüzét vízzel éleszi.

A népnek nem lévén évről-évre eltett száraz fája : kandallója tüzére hosszú nyers hasábot tesz. Ennek egyik vége a kandalló ölében a tűzön áll, s ez előbb felmelegszik, majd megtüzesedik és akkor már a fában levő nedvességet a még nem égő s a kandalló öblén kívül álló végéhez szorítja s ez víz alakban a lak talajára csepeg, s egy kis tócsát képez : tehát Arany, észlelése nyomán, helyesen állítja : „E vizet ama tűz ontja.”

Ily tüzes végű nyers fával szúrhatta ki Odiszzeus Polifémnek a szemét.

*

T. Uraságod nagyon helyesen dicséri Aranynak rendkívüli megfigyelő tehetségét. Nem lehet, hogy e két versnél ez őt cserbe hagyta volna.

*

Helyesen méltóztatik mondani, hogy Aranynál a költészeti fantázia nem erősen nyilvánul.

Az én tudomásom szerint, ő nem is fektetett súlyt a fantáziára, hanem csak az általa tett megfigyelésekre, tanultakra és a lelkületi dedukciókra. Ezért, ő mondható a költőink közt a legrealisztikusabbnak, és legmegfigyelőbbnek.

Egy pár példát említek fel erre nézve :

Itt Szalontán 70—80 évvel ezelőtt, volt egy lányok tanítója, Pap Mihály nevű. Takarékosan használta fel csekély fizetését. Már szolgálatának első évében egy üsző borjút szerzett. Ez következő tavaszkor az orosi gulyára volt menendő. Gondolta, ezt jó lesz „bilyog” alá venni. A cigánynak elébe rajzolta a P. M-et, holott a mintát ekkép kellett volna adni. „M 9”. A cigány az első minta után készítette a bélyeget. — Pap Mihály ennek helyességéről meg akarván győződni, a vas bélyegzőt a tűzben megtüzesítette, s az első próba-lenyomást az iskolaajtaján, mely nyílt utcára nézett, kísérlette meg. Ez ekkép ütött ki M. 9. Lett ebből nagy röhögés a kis városban s emlékezetét az iskola ajtaján levő visszas bélyeg évtizedeken át fenntartotta.

Arany találta az abszurd beszédekre a mondatot, mely máig is él : „M 9” aequale Pap Mihály” E „9” betűt említi A. sűsü nevével kapcsolatban.

Itt Szalontán lakott egy Birizdó József nevű egyén, ügyvédnek neveztetve, jogosan vagy jogtalanul, nem tudatik.

Ez a szalontai jegyzőnek volt a fia, s a jogot Debrecenben a múlt század vége táján végezte el.

Igen szép legény volt, erős termetű, majdnem egy öl magas.

Iskola-végzettségeért és tekintélyes termetéért Rhédey Lajos adminisztrátor megyei esküdtnek tette, és kapott ezzel megyei zsinóros hajdút és parasztbotoztatási korlátlan hatalmat.

Alig kezdé meg hivatalát, egy oláh papot 12-ig megbotoztatott.

Ebből nagy láрма lett, felhatott messze a bécsi kancellárig, s Birizdót Rhédey, amint önkényűleg esküdtnek tette, úgy hivatalból elcsapta. Birizdót nem annyira a hivatalból elcsapás, mint az bántotta, hogy e bukással a gazdag Barányi kisasszony biztosnak tudott kezét is elvesztette.

„Komor bika” lett belőle, s nem is házasodott meg. Vagyont nem szerzett s szokott mondásul használta: „a ki hátul marad, tegye be az ajtót”.

Erre reflektálva használja Arany e mondatot, meg a „komor bikát”. T. Uraságod műve 272—273-ik lapján megemlíti, hogy A. kedvelte a sikamlós, a csiklandós tréfákat.

De mennyire? Mi kor és laktársai tudjuk ezt legjobban. Minden magabavonultsága és kunktátorsága mellett is, ha munkáját elvégezte vagy tanulmányánál kifáradt, azonnal eredeti természetében jelent meg, és ez volt az, mit a szalontai ember így határoz meg: „ártatlan jókedvű”. Nem frázis, hanem egészében átértzett tőle ez:

„Szívem’ ifjul, gyermekké lesz;
Kis örömet nagynak érez,
Körülem is ártatlan kedv
Játszi pillangója repked.”

A sikamlós helyeket Shakespeárenál nekem végig mutogatta, s együtt csodáltuk e geniális írónak ilyen mondatait. Arra a tételre, hogy a szüzesség megtartása vádaskodás az édesanya ellen s. a. t. azt mondotta ez a ragyogó talentum.

Én azt hiszem, hogy Arisztófanesz fordításánál ő egészen játszi elemében volt.

Sajnálom, hogy Bolond Istókját be nem fejezhette, mert csak ez adott volna bepillantást életébe és lelki világába.

Ő ezt, mondja, — *magának akarta írni.*

Az a szomorú szobor a Múzeum előtt Aranynak csak külső formáját akarná mutatni, de az nem Arany.

Én halála előtt, mintegy három hónappal voltam nála, Nagy Józseffel, szalontai nyugdíjas jegyzővel.

Igaz, midőn szobájába léptünk, ültében azt a képet mutatta, a mit a szobra. De láttunkra felvidámult és velünk, áldott jó kedvével tréfálkozott.

*

Bocsánat! a tenni szándékolt kis észrevételem, hosszúra nyújtotta a leveletem Hisz’ Aranyról igen sokat lehetne írni, miről még nincs emlékezés.

kiváló tisztelettel

Rozvány György”

A második levél szövege:

„Mélyen tisztelt uram!

Azzal akarom igazolni becses sorainak általam kedvesen lett fogadását, hogy azonnal válaszolok.

A kérdéseiből azt magyarázom ki, hogy „A. J.-életéből — -féle 19 tárcacikkemet egészben nem, vagy csak átfutva tetszett olvasni.

E tárcacikkek teljes számát három helyre küldöttem el : Gyulai Pál úrnak, Tomori Anasztáz hitrokonomnak és Szilágyi István egykori tanulóársamnak és A. J. köztudomású, legintimebb barátjának (ez utóbbinak Mármaros Szigetre).

Tomori megköszönte, Szilágyi I. öreg barátom e művetet megdicsérte és lelkemre kötötte, hogy e művetet Arany János szobra leleplezése alkalmára önálló kötetben adjam ki. E tanácsot nem követtem, mert rossz ömennek vettem, hogy Gyulai Pál úr Öméltósága (főrendiházi tag, ergos suum cuique) bár jól ösmer egy jottát sem írott hozzám, sem közvetlen, sem közvetve küldeményemet meg nem köszönte.

E művem egyik teljes példánya a Múzeum könyvtárában, — hol az öreg Szinyei a lapokat gyűjti, — meg lesz.

Nálam ebből csak egy példány van még.

A lapkiadó, kihez írni tetszett, nem is tudna adni, mert lapját nem rendezí évszám szerint, holott ezt tenni kötelessége lenne.

*

Kérdéseire készséggel felelek :

Az elsőre : A. J.-nak Klárcsival való, Putifárné esetét teljesen igaznak tartom, mert annyira lelkiösmertes embernek ismertem, hogy lehetetlennek tartom, hogy saját egyéniségéről, még költeményben is, igazat ne mondjon.

Itt megjegyzem, hogy Bolond Istókjának elején az öreg csöszről és megeseett lányáról való beszéd merő fikció : hanem az apaiház leírása (I-ső ének, 16, 17, 18 vers) teljesen igaz. E házat jól ismertem, emlékezet után le is rajzoltam. E rajzot közli Arany László atyja „Hátrahagyott iratainál”. Továbbá való igaz, amit a II. énekben „Istókról” beszél, sőt még a 116 verszakban megénekelte auto da fé is. Ezek mind vele történtek.

*

A másodikra. Az való igaz, hogy 1849 végén a szolgabírónál, közös barátunk Kenyeres Jánosnál irnokoskodott. Ezt én minden tartózkodás nélkül leírom : „Arany János életéből” féle művemben, és okadatolom, hogy ennek így kellett történni és szerencse, hogy így történt, mert A. J.-nak e hivatalban léte enyhülést adott az egész járásnak. Erről én a maga helyén sokat írok. Kérem felkeresni.

A harmadikra. Mikor láttam én Arany Jánost először, erre bajos felelnem, mert vissza kellene mennem gyermek éveimből való visszaemlékezéseimnek bölcsőjére. Ő a nálam két évvel öregebb bátyámmal járta az elemi osztályt, tehát láthattam és megismerhettem Aranyt már 4 éves koromban, különben is bátyámnak jó gyermek-cimborája volt. Együtt játszottunk. Gondolom, tisztelt uraságod abból az időből kérdezi Arannyal való ismeretséget, midőn 1836-ban a színészetből, itthon legínségesebb, legszívrehatóbb állapotot találva, hazajött.

Ezt én említett művemben szinte terjedelmesen leírom. Kénytelen vagyok t. Uraságodat odautasítani.

A többi, ezzel kapcsolatos kérdésére felelek.

Aranynak barna arca volt, gömbölyded, orra kicsit kifelé álló tömzsi. Egészben csinos szabályos arc. Jól emlékszem, ifjú korában lerajzoltam.

Hajszín : erős barna, sőt fekete.

Hajzata : igen erős, nem göndör, — hanem hullámhajlású.

Szeme : fekete, de kicsit kivált messzebb nézésnél, összehúzott s rebegett, mert kicsit rövidlátó volt.

Ruhája : (Ezt említett művemben bőven leírom, sőt a kis bundáját is, melyre az iskolába feladták) kénytelen vagyok odatenni utasítást.

Termete: középmagasnál valamivel nagyobb, erőteljes, szabályos, gömbölyded, egyenes szilárdállású, csak feje, a koragyermekkor sok tanulástól kicsit meghajlott, de ha akarta, — 1848-ban fegyverezett nemzetőr — egyenes katonatartásba tudta magát helyezni.

Térde : kövéres, kicsit összeálló, úgynevezett Kniebohrer-es de kis mértékben. Testmozgása, mert sohasem gimnasztizált, és sohase táncolt kicsit nehézkes.

Csodálni lehet azt az erős tévedését, hogy ily hajlékonyság és elevebb mozgás nélküli testtel, hogy tudott a színpadra kíváncsozni. Nála is be lett bizonyítva az, hogy senki sem ismeri magát egészen.

Kedélye : nyugodt, de rendkívül nagy hajlammal az ártatlan tréfálkozás és kedélyes vidámságra.

Hivatalban : arctartása komoly, nyugodt soha indulatbajövést le nem tükröző . : — (Egyszer egy esküdt ember azt kérdezte tőle, hogy van nemzeti jegyző úr, hogy soha se tör ki a haragja. — Felelte : „Ha haragszom hallgatok.” — Hátha nagyon nagyon haragszik” — felelte : „Akkor még jobban hallgatok.”

Jelleme : erős puritán és filantróp, — hivatalában megvesztegethetetlen.

*

A 4-ikre. Én Arannyal, atyám házában, két iskolaszünet alatt egy szobában együtt laktam. Ő 20—21 éves, én 18—19 éves voltam ekkor. Bizalmas beszéd közben, ha én felemlítettem is a szerelmi vágyakat, vagy kalandjaimat, édesdeden tudott rajta mosolyogni : de ő az ösztön gerjedelmekről előttem sohasem beszélt, sem valami szerelmi kalandját fel nem hozta. — Azt hiszem, hogy ő nála, mint erős ép testűben, az ösztön gerjedelem, épen úgy meg volt, mint nálam ; hanem bizonyosra vehető, hogy Juliskájához való platónikus ábrándos viszonya és reménye, hogy őt nemsokára magáénak mondhatja, mint rendkívül becsületes embert, még az extravagans gondolatoktól is visszatartotta.

Teljesen igaz vallomásának vehetjük azt, mit „Visszatekintés”-ben mond :

Soha se' bírák teljébe'
Örömeim poharát ;
Az ifjúság szép kertjébe
Vas korlátot néztem át.
Félve nyúltam egyszer-máskor

Egy rózsát leszakítani.
Késő volt a rázkodáskor
Mind lehulltak szirmai.
Keresém a boldogságot,
.....
s kerülém ha megjelent.

*

Majd ismét a „Mint egy alélt vándor” költeményében ezt a, — szerintem' igaz vallomást teszi :

”Találkoztam ugyan
Egy-egy friss virággal, egy-két termő fával,
De a fa gyümölcsét év meg nem ízleltem,
S megelégedém a virág illatával,
Ott, ahol az élet víg örömi nyíltak,
Úgy érzettem, mintha tilalmasba járnék,
Ezt sugá valami : hosszú pálya vár még.”

Ily ünnepélyes konstatációk után, miket Arany becsületes, komoly férfi tesz, hinnünk kell és én erősen hiszem, hogy ő a szüzesség erényét a „socia tori”-ig lelki erejével megtartotta.

*

Intim módon mit tartott Arany a vallásról? röviden csak ezt felelhetem, ő protestáns, én görög-keleti vallású voltam. Dacára e különbségnek, mi sohase vitatkoztunk a vallásról, melyet mindketten, külső formáját illetőleg, emberi intézménynek, vagyis az emberi kebelben jelentkező gonoszindulatok fékentartására szolgáló fegyelmi törvényeknek tartottunk. Ily, de csak is ily szempontból tisztelte ő a vallást.

Épen az apám házába laktában, Balogh Péter helybeli ref. pap kérésére; Tschokkénak „Stunde der Andacht”-jából egy pár fejezetet magyarra fordított. Szépnek mondotta, minden pietizmus nélkül, és benne csak a szép gondolatokat és a ragyogó irályt dicsérte.

Pietisztikus gyakorlatot nem vettem nála észre; de hitem szerint, ilyest nem is gyakorolhatott, mert az iskolai, napi 6 órai munka elvégzése után kis hűgomnak két órai tanítást adott. És ha mindezeket, meg az étkezést elvégezte, neki feküdt a tanuláshoz, és ő oltotta el utolsónak a gyertyát, és első volt, ki ezt meggyújtotta. — Hat órai alvásnál többet sohasem engedett meg magának. Vallásos gyakorlatokra nem jutott ki neki az időből.

Jegyző korában, hivatalos kötelességből, az előljárósággal együtt néha-néha elment isteni tiszteletre, és a templomban buzgón énekelte a zsoltárokat együtt a közönséggel és lélekből énekelte, mert szerette a zenét, — igen jó zenehallása volt és szépen korrekt énekelte mezzoszoprán hangon.

Templomból hazajövet szokta volt mondani, de minden pietisztikus szemforgatás nélkül mosolyogva : „Hej de jól kiénekeltem magamat, ma az ebéd jobban fog esni.”

A természetfeletti, vagyis érzékentúli dolgokra, mint nekem mondá, soha se' törte az esztét, nem is fogja törni, mert tudja, hogy az emberi véges elmének határa meddig terjed. Hisz' azt sem ismerjük, mi körülöttünk van. János Jelenétét, Dante Divináját — csakis nagy elmék fantáziájának tartotta. Sohase láttam, hogy metafizikai könyveket olvasott volna.

Hanem a bibliát jól ismerte, mert 8—9 éves gyermekkorában olvasta el és nagy emlékezőtehetsége az olvasottakat híven megtartotta.

Nem tudom eleget tettem-e t. Uraságod kívánságának e hosszú levelem tartalmával. Az bizonyos, hogy szívesen tettem.

Ezeken kívül figyelmébe ajánlom Szalonta történelmének III. részét és „Arany J. életéből”-féle tárcacikkeimet. Mindezekben A. J.-ről — igen gondos összegyűjtés után, — igen sokat beszélek, és mind olyanokat, melyek a nagy közönség előtt még nem tudták.

Igaz : én A. J.-ről csak mint emberről írtam ; de igyekeztem e célból az egyéniségre vonatkozó adatokat híven összegyűjteni és adataim nyomán őt, mint a legfőbb létező emberstílyt bemutatni. Én részemről őt nagyobbak tartom embernek, mint

költőnek. Az az költőnek is nagynak tartom, költőink között legnagyobbnak ; de mégis közvetlenül reám tett hatás után, nagyobb kegyeletet érzek keblemben emberisége, mint költőisége iránt.

Költőiségéből csak azt sajnálom : miért nem végezhette be Bolond Istókját? Ez lett volna lelkének tipikus alakja. Ebből ismerhettük volna fel keblének belső világát, a lelkéhez forrt játsszi humort, azt az ártatlan jókedvet, mellyel jó Geniusza őt olyan gazdagon megáldotta.

Nem az a morózusnak látszó ember volt Arany, kit Pesten ilyenül ismertek ; hanem az a világot és az egész emberiséget szeretettel keblére ölelő vidámkedélyű ember, kit mi Szalontán ismertünk.

*

Értesítem t. uraságodat, hogy N.Szalontán oly impozáns monumentum készül Arany emlékezetének, mely kegyeletesebb benyomást fog tenni tisztelőire a B. pestinél. Ennek rajzát közelebb a Vasárnapi Újságnak megküldöm.

kiváló tisztelettel

Rozvány György